

УДК 396.4

І. М. Петренко

СТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОЛТАВІ ПОЧАТКОВОГО НАРОДНОГО УЧИЛИЩА ДЛЯ ЄВРЕЙСЬКИХ ДІВЧАТ (1896–1918 рр.)

У статті розкрито процес створення і функціонування в Полтаві початкового народного училища для єврейських дівчат (1896-1918 рр.). Показано, що цей навчальний заклад вписав помітну сторінку в освітні традиції Полтави. Досліджено особливості навчально-виховного процесу та учительський контингент у ньому. Доведено, що на початку ХХ століття відбувався процес професіоналізації жіночого єврейського училища, що виявилось в пристосуванні школи до реальних потреб населення.

Ключові слова: початкове народне училище для єврейських дівчат, Полтава, освіта, навчально-виховний процес, учителі, професіоналізація освіти.

Полтавщина відома своїми освітніми і культурними традиціями. Жіноча освіта в регіоні має глибоке коріння. У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. у Полтавській єпархії діяли такі жіночі навчальні заклади: інститут шляхетних дівчат, прогімназії та гімназії (міністерські, імператриці Марії Федорівни, приватні), жіночі училища (міністерські, земські, духовні), церковнопарафіяльні школи, школи грамоти і недільні школи (духовного відомства), рукодільні школи, класи, курси, майстерні. Найвизначнішим жіночим навчальним закладом Полтавщини у ХІХ – на початку ХХ ст. був Полтавський інститут шляхетних дівчат, створений у 1818 р. Заклад призначався для закритого виховання, щоб дати гідну дворянську освіту, але не виходячи за межі потрібних для жінок знань. Обсяг останніх мав відповідати визначеній Миколою І меті – “освіта добрих дружин і корисних матерів сімейств”.

Дослідження етнічної історії стало одним з пріоритетних напрямів розвитку історичної нації у світлі реалізації державної програми щодо відродження національних меншин України згідно з положеннями Конституції України, “Декларації прав національностей” та Закону “Про національні меншини”. За демографічним складом у всі часи існування міста основне населення становили українці, а з національних меншин – росіяни, євреї, німці. Збільшення кількості єврейського населення відбувалося за рахунок прибуття окремих торгових людей – ремісників, купців і промисловців зі своїми сім'ями. До 1850 року єврейська община в Полтаві цілком сформувалася. Первинним осередком всього єврейського суспільства була молитовна община, що складалася з парафіян певного молитовного будинку або синагоги. Єврейське населення багато в чому вплинуло на особливості культури та економіки Полтавщини, соціально-психологічні характеристики його мешканців.

Помітне місце в історії освіти Полтави посідає початкове народне училище для єврейських дівчат. Воно було створено не лише для того, щоб учениці могли одержати основи грамотності, передусім дівчат готували до професійного вибору, даючи сукупність певних знань і навичок, виховуючи морально-психологічні якості, необхідні фахівцям певної галузі трудової діяльності. Вважаємо, що досвід діяльності жіночого народного училища для єврейських дівчат Полтави протягом кінця ХІХ – початку ХХ ст. може стати в нагоді при реформуванні системи професійної освіти в Україні.

Питання розвитку освіти для національних меншин на Полтавщині перебувало в полі зору науковців. Новий імпульс для розвитку отримали єврейські національні школи. Принагідно зазначимо, що проблема їх організації особливо гостро постала ще наприкінці ХІХ ст. після запровадження царським урядом квот для євреїв в середніх навчальних закладах [1, с.116-117]. Відтак, значна кількість єврейських дітей була позбавлена можливості отримати середню освіту.

Аналіз наукових праць дав можливість з'ясувати, що питання жіночої освіти досліджуваного періоду в Україні цікавить учених у різних аспектах. Розвиток єврейських жіночих навчальних закладів Полтавщини досліджували науковці В. Бучневич, С. Бояренцев, К. Гладиш, Е. Цирульник, Л. Клевака [2-5] та ін. Зазначені вчені акцентували увагу на загальних тенденціях розвитку жіночої освіти, в тому числі єврейської на Полтавщині. З огляду на це, виняткового значення набуває звернення до освітніх традицій навчально-виховного процесу полтавського краю. Дана студія присвячена дослідженню створенню і функціонуванню в Полтаві початкового народного училища для єврейських дівчат, яке відіграло помітну роль в історії освіти і культури Полтави.

Метою даної статті є розкрити процес створення і функціонування в Полтаві початкового жіночого училища для єврейських дівчат, дослідити особливості навчально-виховного процесу та вчительський контингент.

Антисемітська політика російського царизму пройшла кілька етапів і на початок ХХ століття була досить сформована. Злиденність життя у єврейських громадах, безправ'я, численні обмеження з боку уряду, спонукали молодь до зміни життя. Для цього вони здобували освіту.

З 40-х років ХІХ століття розпочалася реформа в галузі єврейської освіти, метою якої було сприяти швидкій асиміляції євреїв з іншими народами багатонаціональної держави. Однак царат не брав до уваги, що євреї мали свою мову – їдиш, якою користувалися в побуті, книжну мову – іврит, свою систему самоуправління, конфесійну замкненість, які віками передавалися з покоління в покоління системою національної початкової освіти.

У зазначений період спостерігаються дві тенденції національно-культурного руху євреїв – асиміляція й інтеграція в європейську цивілізацію та консолідація етносу на основі традицій. Особливістю громадського побуту євреїв була згуртованість у спільноти, об'єднані іудаїзмом та засновані на ньому культурній традиції, відособленість, поділ людей на “своїх” і “чужих”. Багато хто з євреїв, в першу чергу з нижчих і середніх верств населення, погано знав або зовсім не володів російською мовою.

Потреба реалізації в житті й забезпечення пристойного існування в умовах чужого культурного середовища вимагало інтеграції євреїв у російське суспільство. Одним із шляхів досягнення життєвого успіху було отримання освіти. Взагалі розповсюдження просвіти серед євреїв було принципом єврейської громади, обов'язком єврейської інтелігенції щодо юнацтва. Найпершими навчальними закладами для євреїв були хедери та талмуд-тора (безкоштовні або з невеликою платою єврейські училища 3-го розряду).

Популярними серед дівчат через неможливість навчання у хедерах були приватні єврейські училища, які повинні були допомагати євреям продовжувати навчання у загальноосвітніх школах. Спільне навчання хлопців та дівчат не допускалося.

У 1868 році приватні училища були розділені на розряди: першого – шестирічні училища, другого – не менше трьох класів. У 1887 році було встановлено норму для вступу євреїв до навчальних закладів: у столицях – до середніх – 5%, до вищих – 3%. Крім того, євреям заборонялося вчитися в університетах губернських міст. Після введення цих правил кількість приватних шкіл зросла, але відкривати їх за смугою осліпості дозволили лише на початку ХХ століття.

У цілому ж єврейські діти були обділені в питанні освіти – в середніх навчальних закладах для них були відсоткові обмеження, в міські училища вони вступали нарівні з дітьми інших віросповідань і оскільки були гірше підготовлені, вчилися там у незначній кількості.

Століттями накопичуваний досвід педагогічної діяльності полтавських євреїв, а також економічні, політичні, соціальні та історико-культурні особливості регіону визначили напрями організації навчально-виховної роботи в єврейських початкових школах Полтавщини. Одним із найбільш важливих напрямів виховання єврейської дитини, що однаково ревно реалізовувався у школі, сім'ї і єврейській громаді, можна вважати морально-етичний, покликаний у першу чергу формувати особистість набожного єврея. Крім того, важливе значення відводилося професійно орієнтованому навчанню, що готувало дітей до майбутньої професії.

Єврейські громади відкривали релігійні школи для хлопчиків – хедери і загальноосвітні училища Талмуд-Тора. Для дівчаток із бідних сімей відкривалися професійні школи. В Полтавській губернії діяло 443 хедери і 43 єврейські початкові школи і училища, в яких навчалася 4811 учнів. На початку ХХ ст. вперше запроваджено спільне навчання єврейських і християнських дітей, але для євреїв встановлювався відсоток від норми прийому [6].

Восени 1896 року гуртком єврейських дам Полтави було відкрито жіноче училище для єврейських дівчаток бідних батьків. Учениць навчали не тільки грамоті, а й рукоділлю і веденню домашнього господарства. Протягом майже всієї історії України провідне місце в життєдіяльності жінки посідали трудові справи, пов'язані з веденням домашнього господарства, шиттям, рукоділлям та доглядом за дітьми. Саме до виконання цих видів робіт суспільство через сім'ю і навчальні заклади намагалося підготувати підростаючу дівчину.

У кінці ХІХ ст. було визначено основні вимоги до викладання “Рукоділля”: навчання здійснювалося класним способом, згідно з яким усі учениці повинні виконувати одну й ту саму роботу, пояснення надавались усім дівчатам одночасно, а не кожній окремо; елементи кожної окремої техніки робіт, наприклад, стібки, шви, зразки в'язання на спицях і гачком, вишивання хрестиком, оздоблювальні шви – ялинка, ланцюжок та інші, повинні спочатку вивчатися на зразках (окремих клаптиках відповідної тканини), а потім під час виготовлення предметів споживання; учителька при викладанні предмету має дотримуватись суворої послідовності та поступово переходити від простого до складного; вивчення стібків і швів повинно відбуватися на заздалегідь викроєних клаптиках, крій сукні та білизни по можливості має виконуватись дівчатами в класі під керівництвом учительки, в початкових училищах і перших чотирьох гімназій та прогімназій його робити спрощеним способом; роботи не повинні даватись додому, а виконуватись ученицями в класі під час уроків; кожному уроку мають передувати загальні пояснення щодо інструментів, матеріалів, посібників та інших предметів, з яким учениці матимуть справу під час занять; учительки повинні пояснювати ученицями загальні правила виконання кожної роботи, розчленовувати на окремі елементи роботу при в'язанні, шитті, вишиванні хрестом тощо та вимагати від учениці запам'ятовувати послідовність дій при в'язанні, шитті тощо та розвивати в них самостійність і свідоме ставлення до виконання робіт [7, с.45].

Спочатку училище розміщувалося в найманому приміщенні по вулиці Хрестовоздвищенській в будинку № 5 (з 1897 р. – № 21) (пізніше – вулиця С. Кірова, нині – вулиця Ф. Кричевського), яке належало К. Бельговській. Попечителькою цього училища була дружина купця І гільдії Цецілія Давидівна Молдавська, завідувачкою і вчителькою працювала Віра Львівна Капеліович, а заоновчителем – Мойсей Беркович Борохов.

На початку 1898 року єврейською громадою Полтави було відремонтовано приміщення колишньої єврейської лікарні по вулиці Кобеляцькій № 37 (нині вулиця Фрунзе). 25 січня 1898 року в це приміщення було переведено жіноче училище, яке було перейменовано в початкове народне училище для єврейських дівчат. Приміщення було прямокутною спорудою розміром 15x24 м. У ньому було дві великі кімнати, розділені коридором. Вхід у дім був із двору.

У зв'язку із збільшенням кількості учениць в 1902 році штат училища дещо розширився. В.Л. Капелювич обійняла посаду завідувачки, для викладання предметів було запрошено вчителів: Максима Самойловича Краснера, Якова Юлійовича Винокурова, Анастасію Давидівну Андрієву, Надію Лазарівну Кричевську, Софію Давидівну Школьникову. У такому складі училище проіснувало до 1908 року. Того року воно було перетворено в початкове училище для єврейських дівчат із професійним відділом. Тепер велика увага приділялася не релігійному вихованню, а навчанню дівчат ремеслу кроєння і шиття одягу [3, с.361]. Навчальним закладом завідувала Генрієта Самойлівна Морозовська. Дівчат навчали модно-шевському ремеслу – Белла Ізраїлівна Файнгольд, рукоділля – Віра Михайлівна Брудно, російській мові і арифметиці – Надія Ізраїлівна Гофман, малюванню – Олександра Василівна Феофанова.

Школа не мала постійної навчальної програми, тому предмети викладання змінювалися залежно від побажань громади і наявних учителів. 1909 року у жіночій єврейській школі викладалися такі навчальні предмети: російській мові і арифметиці навчали вчительки Надія Ізраїлівна Гофман (1909-1911 рр.), Есфір Ісаївна Сандомирська (1911 р.), Тетяна Ізраїлівна Гураль (1911-1912 рр.), Берта Марківна Зільберфаб (1912-1913 рр.); єврейській мові дівчат учив Хаїм Лейбович Шраер (1912-1915 рр.); модно-шевському ремеслу – Белла Ізраїлівна Файнгольд (1909-1911 рр.), Анна Давидівна Фішбейн (1911-1912 рр.); рукоділля – Віра Михайлівна Брудно (1909 р.); вчителем малювання був Соломон Аронович Розенбаум (1912-1914 рр.). Крім того, вчителем у школі працював Нахім Хаїмович Каневський (1913-1915 рр.).

На початку ХХ ст. Міністерство народної освіти вперше запропонувало виділити окремі приміщення для уроків рукоділля, бо звичайні класні кімнати, здебільшого були непридатними для уроків рукоділля. До обов'язкового обладнання кабінетів рукоділля входило: швейні машини, манекени різних розмірів, шафи для зберігання матеріалів, довгі робочі столи, стільці, ширми, люстра, ножиці, голки тощо. Рукодільні класи в деяких жіночих навчальних закладах за своєю суттю нагадували мініатюрні ремісничі школи. Продаж предметів, що виготовлялись у цих класах, вважався цілком закономірним засобом для підтримки бюджету класів. Критеріями при відборі тих чи інших об'єктів праці були їх корисність у домашньому вжитку і задоволенні місцевих потреб [7, с.46].

У жіночій єврейській школі неодноразово відбувалася зміна завідуючих. З 1911 року училищем завідувала Клара Веніамінівна Пруссакова, 1915 року на цій посаді її змінила Фана Ісааківна Шапіро. Жіноче єврейське училище проіснувало до подій 1918 року. Після проголошення у Полтаві радянської влади його було ліквідовано, а приміщення було передано під потреби губернської лікарні. В подальшому приміщення колишнього училища використовувалося Полтавським медичним училищем. У післявоєнний час там розміщувалася поліклініка онкологічного диспансеру. У 1987 році приміщення було розібрано через ветхість.

Отже, початкове народне училище для єврейських дівчат вписало помітну сторінку в освітні традиції Полтави. Воно стало невід'ємною частиною історії освіти міста. Особливістю навчально-виховного процесу даного навчального закладу була професіоналізація навчально-виховного процесу в ньому. Паралельно з вивченням загальноосвітніх предметів дівчаток навчали кроєнню, шиттю, рукоділля, веденню домашнього господарства, що мало важливе практичне значення. Таким чином дівчата в майбутньому могли прогледувати себе, адже професійні навички гарантували заробітки і можливість прогледувати себе і родину.

Джерела та література

1. Євселевський Л. До питання про розвиток єврейської національної школи на Полтавщині в роки Української революції / Л. Євселевський, С. Нестуля // Виявлення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917-1920 рр.) / Відп. ред. О.О. Нестуля. – Полтава : Полтавський краєзнавчий музей, 1995. – С. 116-122.
2. Бучневич В.Е. Записки о Полтаве и ее памятниках. – 2-е изд. Исправл. и дополн. С планом Полтавской битвы и достопримечательностями г. Полтавы / В. Е. Бучневич. – Х. : "Издательство САГА", 2008. – 6, 449, 24 с., 41 илл. – (Репринтное воспроизв. издания Полтава: Типо-литогр. Губернск. Правл. 1902 г.).
3. Бояренцев С.М. История учебных заведений Полтавы до 1917 года / С. М. Бояренцев. – Полтава: ООО "АСМИ", 2013. – 560 с.
4. Гладыш К.В. Полтава. Памятники еврейской культуры (историко-архитектурный очерк). / К В. Гладыш, Е. З. Цирульник. – Полтава : Управление культуры Полтавской областной государственной администрации, 1996. – 88 с.
5. Клевака Л. Етапи навчально-виховної діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Л. Клевака // Педагогічні науки: Збірник наукових праць / Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. – Полтава, 2012. – Вип. 56. – С. 121-127.
6. Мережа освітньо-культурних закладів Полтавської губернії // Полтавіка / Режим доступу: <http://history-poltava.org.ua/?p=17460>
7. Лихолат О. Яким було трудове навчання дівчат у загальноосвітніх школах України до 1917 року / О. Лихолат // Трудова підготовка в закладах освіти. – 1997. – № 3. – С.44-46.

Петренко И. Н. Создание и функционирование в Полтаве начального народного училища для еврейских девочек (1896-1918 гг.)

В статье раскрыт процесс создания и функционирования в Полтаве начального народного училища для еврейских девочек (1896-1918 гг.). Показано, что это учебное заведение вписало заметную страницу в образовательные традиции Полтавы. Исследованы особенности учебно-воспитательного процесса и учительский контингент в нем. Доказано, что в начале ХХ века происходил процесс профессионализации женского еврейского училища, который отобразился в приспособлении школы к реальным потребностям населения.

Ключевые слова: начальное народное училище для еврейских девочек, Полтава, образование, учебно-воспитательный процесс, учителя, профессионализация образования.

Petrenko I. M. Creation and functioning in Poltava of initial national school for the Jewish girls (1896-1918)
Process of creation and functioning in Poltava of initial national school for the Jewish girls (1896-1918) is considered in the article. It is shown that this educational institution added the noticeable page to educational traditions of Poltava. Features of teaching and educational process and the teacher's contingent in it are investigated. It is proved that at the beginning of the XX century there was a process of professionalizing of women's Jewish school, which was displayed in the adaptation of school to real requirements of the population.
Keywords: initial national school for the Jewish girls, Poltava, education, teaching and educational process, the teacher, education professionalizing.

УДК 94:32.019.5(092)(477)“18”

М. М. Антощак

ГНЕДІНСЬКЕ РЕМІСНИЧЕ УЧИЛИЩЕ: ВІДКРИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

Дослідження висвітлює історію відкриття першого центрального ремісничого училища Південної України, особливості та специфіку системи навчання закладу. Необхідність відкриття та спеціалізацію ремісничого училища автор аргументовано пов'язує з економічними потребами регіону другої половини XIX століття. Показано управлінську структуру училища, особливості навчальної програми та виховного процесу. Автор, використовуючи архівні матеріали, повідомляє про перші роки діяльності училища. Звернено увагу на позитивний вплив Гнедінського училища на економічний розвиток південної України, відкриття ремісничих класів у народних школах, підняття матеріального та морального рівнів населення.

Ключові слова. Гнедінське ремісниче училище, Товариство покращення народної праці, Катеринославські губернські земські збори, Олександрівські повітові земські збори.

Реформа 1861 року не лише прискорила розвиток капіталізму в Російській імперії загалом, та в Україні зокрема, а й змінила соціальну структуру суспільства, підвищила соціальний попит на рівень та якість освіти. Досить злободенним у 60–70-х рр. XIX століття стало питання про розповсюдження сільськогосподарських і ремісничих знань серед селян. Це було пов'язано з тим, що в сільськогосподарському виробництві активно відбувалося запровадження машин та вдосконалених знарядь праці: кінних і парових молотарок, сівалок, косарок, культиваторів, віялок, жниварок тощо. Найбільш активно це відбувалося у Степовій Україні [1, с. 79]. З метою вирішення вказаної проблеми Вільне Економічне Товариство ще в 1878 році ставило питання розповсюдження сільськогосподарських знань серед селян, але того разу йшлося про введення їх в перелік навчальних предметів народної школи. Обрана ж комісія взагалі, запропонувала надавати елементарні знання, обмежену інформацію, вивчаючи цю галузь знань не окремим предметом, а при вивченні інших навчальних дисциплін [2, с. 310].

Розвиток аграрного сектору, як основного в економіці Катеринославської губернії, збільшення використання в сільському господарстві різноманітних машин, робили тут актуальними зазначені питання, вимагали відкриття навчального закладу такої спеціалізації [3, с. 272]. Адже не вистачало кваліфікованих робочих рук, які б могли працювати на сучасних машинах, бракувало й кадрових агрономів та інших спеціалістів сільського господарства [1, с. 78]. З метою вирішення зазначеного питання, в земських школах в 90-х роках до загальних предметів додавалися креслення, загальноосвітні відомості з географії, російської історії та природознавство. Але така підготовка випускників була недостатньою для роботи в різних галузях промисловості та сільського господарства.

Бурхливий розвиток сільського господарства в Олександрівському повіті Катеринославської губернії спричинив відкриття майстерень з виготовлення жниварок, сіялок, соломорізок. Ці факти вносили питання відкриття спеціалізованого навчального закладу в межах повіту до порядку денного. Думка про створення такого навчального закладу в межах повіту, де б готували кустарів-виробників сільськогосподарських знарядь праці, зародилася в 1869 році. Саме тоді Катеринославські губернські земські збори постановили відкрити в кожному повітовому місті по одній ремісничій школі, для чого й виділили по 3 тис. руб. повітовим земствам [4, с. 90]. Серед повітових земств на цю пропозицію відгукнулися лише Олександрівське та Верхньодніпровське. Гласний Олександрівського повітового земства Д.Т. Гнедін запропонував передати земству 12 тис. руб., оголосив про безкоштовну передачу 10 десятин землі під будову навчального закладу в його маєтку, селищі Олександрівці. Поміщик також оголосив, що будівництво училища, майстерень, учительських квартир здійснить за власний рахунок [2, с. 328-329; 5, с.11; 6, с. 88]. Обране для будівництва місце, як зазначав відомий педагог М. Корф, для цього підходило найбільше. Адже селище розташовувалося в центрі повіту, тут знаходилося дві церкви, лікарня й земська поштова станція, будинки мирового судді, судового слідчого та земського лікаря. Місцевість була досить щільнонаселеною, поряд знаходилося село Покровка, де проживало близько 5 тисяч жителів. Але того року справу не було доведено до кінця через брак коштів.

На засіданні Училищної ради 30 травня 1870 року Д. Гнедін заявив, що обіцяні ним на вересневій сесії земських зборів кошти сумою від 10 до 12 тисяч руб. на будівництво виправного дитячого притулку, він бажав витратити на будівництво приміщення для ремісничого училища за умови, аби училище було відкрито в його маєтку, в с Олександрівці [7, арк. 100].